

Türkiye’de Siyasi Muhalefet ve Demokrasi: Tarihsel Bir Okuma

Cem KOTAN¹

Özet

Demokrasi teorisi açısından muhalefet olgusu, bir toplumda siyaset kurumunun demokratik değerinin anlaşılmasının önemli göstergelerinden kabul edilir. Demokratik teorinin birçok temel ilkesiyle birlikte muhalefet olgusu, çoğulcu ve katılımcı bir siyasi ortamın inşa edilmesinin en önemli koşullarından biridir. Söz konusu çoğulcu siyasi ortam, şüphesiz farklı siyasi görüşlerin kendilerini ifade edebilmelerine imkân verecektir. Bu durum hoşgörü ve uzlaşya dayalı politik ortamın inşasını ve demokratik siyasetin kurumsallaşmasını sağlayacaktır. Bu çalışma, muhalefet olgusunu Türk siyasi tarihi özelinde ele almaktadır. Bu nedenle çalışmanın amacını; Türk siyasi hayatında muhalefet olgusunu demokrasi teorisi çerçevesinde anlamak ve yorumlamak şeklinde ifade edebiliriz. Türk demokrasi tarihindeki en önemli sorun alanlarından birisi şüphesiz iktidar ile muhalefet arasındaki sorunlu ilişkilerdir. Çalışma bu sorunlu ilişkiyi, Türk demokrasinin kurumsallaşmasının önündeki önemli engellerden biri olarak kabul etmektedir ve bu engeli aşmanın ise müzakereye dayalı bir siyasi söylem ve siyasi elitler arasındaki uzlaşyla mümkün olabileceğini iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Muhalefet, Demokrasi, Siyasi İktidar, Türkiye

Political Opposition In Turkey And Democracy: A Historical Reading

---

Cem KOTAN¹

Abstract

In terms of democracy theory, the phenomenon of opposition is considered as one of the important indicators for understanding the democratic value of the political institution in a society. Along with many basic principles of democratic theory, the phenomenon of opposition is one of the most important conditions for building a pluralistic and participatory political environment. This pluralistic political environment will undoubtedly allow different political views to express themselves. This will ensure the construction of a political environment based on tolerance and consensus and the institutionalization of democratic politics. This study deals with the phenomenon of opposition in the context of Turkish political history. Therefore, the purpose of the study; We can express the phenomenon of opposition in Turkish political life as understanding and interpreting it within the framework of democracy theory. Undoubtedly, one of the most important problem areas in the history of Turkish democracy is the problematic relations between the government and the opposition. The study accepts this problematic relationship as one of the most important obstacles to the institutionalization of Turkish democracy, and argues that overcoming this obstacle is possible with a negotiated political discourse and consensus among political elites.

Keywords: Political Opposition, Democracy, Political Power, Turkey

GİRİŞ

Siyasal muhalefet kavramı bir toplumda siyasal rejime, sosyo-ekonomik ilişkilere/düzene, siyasal iktidarı ellerinde tutanlara yahut iktidar sahiplerinin faaliyetlerine karşı olmayı ifade eder. Muhalefet, bütün bu sayılanların tamamına karşı olabileceği gibi bunlardan birine veya birkaçına da karşı olabilir. Bundan başka muhalefet “alternatif bir program sunarak ya da sunmayarak”, “yasal veya yasal olmayan yollarla” siyasal iktidarı eleştirmeyi ve istenilen amaç doğrultusunda etki ve sonuçlar yaratmayı içeren bir durum ve davranış biçimi şeklinde tanımlanabilir (Turgut, 1984:8).

Bu çalışmanın temel amacı; söz konusu tanımın içeriğine bağlı kalarak, Türk siyasal hayatındaki siyasi muhalefet hareketlerinin ve/veya yönelimlerinin; çoğulcu ve katılımcı bir siyasi ortamın oluşturulmasına katkıları bağlamında tarihsel bir okumasını yapmaktır. Bu nedenle çalışma iki ana tarihsel döneme ayrılmıştır. Birincisi Tanzimat döneminden Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar olan süreç, ikincisi ise Cumhuriyet’in ilanından 1980 yılına kadar olan süreçtir. Çalışma bu tarihsel izleği takip ederek hem muhalif örgütler hem de muhalefet partileri üzerinden bir okuma yaparak Türkiye’de iktidar-muhalefet ilişkilerini demokrasi teorisi düzleminde anlamayı ve yorumlamayı amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti’nde modern anlamda siyasi muhalefetin oluşumu Tanzimat dönemine denk düşmektedir. Tanzimat’tan başlayarak Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesinden çekilmesine kadar süren bu “uzun on dokuzuncu yüzyılda”, çeşitli aktörler hiç olmadıkları kadar siyasi arenada boy göstermişler, “iktidar eleştirisi” geliştirmişler ve sonunda da siyasi otoritenin sınırlandırılmasına yol açmışlardır. Bu dönemdeki iktidar-muhalefet ilişkileri çalışmada üç önemli hareket/cemiyet üzerinden ele alınmıştır. Bunlardan ilki 1865-1876 arasında kurulan ve gelişen Genç Osmanlılar hareketi, ikincisi Genç Osmanlıların devamı niteliğinde de sayılabilecek olan Jön Türk hareketidir. Üçüncüsü ise Jön Türk hareketinin örgütlü bir cemiyet halini almasıyla ortaya çıkan ve daha sonra da partileşen 1908-1912 yılları arasında muhalefet ve 1912-1918 yılları arasında da iktidar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’dir. Çalışmada, Cumhuriyet döneminde siyasal muhalefet olgusu, partiler düzleminde ve daha ziyade demokratikleşme teması etrafında ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kısaca Tek Parti Dönemi’nde ortaya çıkan muhalif partilere ve bunların iktidar partisiyle ilişkilerine ve çok partili döneme geçildikten sonra Demokrat Parti (DP) muhalefetine değinilmiştir. Son kısımda ise 1950 yılından 1960 darbesine kadar olan dönemde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) muhalefeti ele alınmıştır. Bu dönemin iktidar-muhalefet ilişkilerinde Osmanlı siyasal kültüründen tevarüs eden siyasal geleneğin kendisini koruduğu; muhalefetin Türk siyasasında “makbul” ve hoşgörüle karşılanmadığı, “vatan hainliği”, “fitnecilik” gibi olumsuz ithamlarla karşılaştığı görülmüştür. İktidar ile muhalefet arasındaki bu kutuplaştırıcı söylemin ve birbirini meşru görmeyen bakış açısının, demokratik kurumsallaşmada asgari bir elit uzlaşısının gerekliliği göz önüne alındığında, Türk demokrasisinin önündeki en önemli engellerden biri olduğu görülmektedir.

1960 yılından sonraki dönemde, Türkiye siyasetindeki muhalefet hareketlerine ise kısaca bazı “radikal” karşı çıkışlar ekseninde değinilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda İslamcı ve sol muhalefet partileri kısaca ele alınmıştır. Söz konusu bu partileri diğer muhalif partilerden ayıran temel özellik daha “yapısal” bir muhalefet anlayışına sahip olmalarıdır. Yani Türkiye’nin meselelerine daha kökten ve farklı temellerden hareketle çözüm bulma yollarına gitmişlerdir. Ancak bu muhalif tutumlar da hem askeri müdahaleler yoluyla hem de kendi içlerinde yaşadıkları keskin görüş ayrılıkları nedeniyle, Türk siyasetine sınırlı etkide bulunabilmişlerdir. Bunun da yine Türkiye’de çoğulcu siyaset anlayışının, demokratik temelde meşru bir zemine oturtulamaması ile ilgili olduğu görülmektedir.

Tanzimat Öncesi Dönemde Osmanlı’da Siyasi Muhalefet

Osmanlı Devleti’nde, kuruluşundan on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar geçen süreçte modern anlamda kurumsallaşmış ve örgütlenmiş bir siyasi muhalefetten bahsetmek zordur. Özellikle klasik dönemde padişahın güçlü otoritesi ve geleneksel yönetim tarzı, modern anlamda muhalefetin ortaya çıkmasına imkân vermemiştir. Ancak yine de söz konusu dönemde merkez teşkilatının (Divan-ı Hümayun, Vezir-i Azam, saray teşkilatı, ilmiye teşkilatı, ordu) padişahın kararlarında bir denge unsuru olduğu söylenebilir. Devletin bürokratik örgütünü oluşturan bu unsurlar, modern anlamda siyasi muhalefet görevi görmeseler de siyasi ve toplumsal kararların alınmasında danışma ve son karar mercii olma yükümlülüğüne sahiptiler. Dolayısıyla söz konusu bürokratik unsurların, padişahlık makamının otoritesi mutlak olmak kaydıyla, alınan kararlarda padişahı etkileme ve yönlendirme gücüne sahip olmaları nedeniyle “kısmi ya da dengeci muhalefet” pratikleri sergiledikleri söylenebilir. Ancak bu

muhalefetin her zaman bir denge unsuru olarak varlığını sürdürmediğini, klasik dönem boyunca doğrudan padişahın tahttan indirilmesine ya da değişik makamlardaki devlet adamlarının görevlerinden alınmasına veya öldürülmesine çok kez neden olduğu da bilinmektedir (Faroqhi, 2006:546). Devletin gücünün gittikçe gerilemeye başladığı on yedinci yüzyıldan sonra ise söz konusu bürokratik yapının padişaha karşı gittikçe güçlendiği söylenebilir. Bu bağlamda on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar gelen süreçte, özellikle saray içindeki gruplaşmaların, askeri sorunlar sebebiyle Yeniçeri Ocağı'nın ve ulemanın güçlü muhalif odaklar olduğu görülmektedir (Findley, 2006:70-80). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu muhalefet odakları muhalefet etme faaliyeti bağlamında örgütlü, organize ve kurumsallaşmış değildiler ve zamanla eski güçlerini de kaybettiler. On dokuzuncu yüzyıla birlikte ise aşağıda da görüleceği üzere muhalefet hem çeşitlenecek ve aydınlar eliyle tabana yayılacak hem de kurumsallaşmaya başlayacaktır. Söz konusu dönüşümde hem Tanzimat'ın hem de Kanun-i Esasi'nin ilan sürecinin önemli etkisi olduğu söylenebilir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasal Muhalefet

Tanzimat, Osmanlı klasik yönetim anlayışında köklü ve radikal bir dizi değişimin ortaya çıktığı, geleneksel yönetim anlayışında “paradigmatik” değişimlerin yaşandığı bir dönemi ifade eder. Söz konusu değişimler sadece yönetim anlayışındaki dönüşümle sınırlı kalmamıştır. Tanzimat dönemi, toplumun hemen her alanını ilgilendiren yeni bir süreçtir ve bütün sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıyı önemli derecede etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda muhalefetten bahsedilebilecekse, bu muhalefetin ortaya çıkmasında Tanzimat'la birlikte yaşanan radikal değişimlerin önemli etkisi olmuştur.

İlk Muhalefet Hareketleri ve Genç Osmanlılar

Osmanlı Devleti'nde ilk muhalif hareketler, Tanzimat'ın inşa ettiği yeni siyasi yapıya ve onun sonuçlarına yöneliktir. Meşrutiyetçi akım olarak isimlendireceğimiz bu muhalif yönelim genel olarak; Tanzimat'ın sosyo-ekonomik başarısızlıklarına, iç karışıklıklara, yabancı ülkelerin sürekli müdahalelerine ve gittikçe artan baskıcı siyasi rejime karşı bir arayışın ifadesidir. Abdülaziz dönemindeki (1861-76) iç ayaklanmaların sonucunda pek çok eyalet özerk statüye kavuşmuş ve Batılı devletlere destekleri karşılığında sağlanan ekonomik kolaylıklar ve çıkarlar, savurganlık ve borçlanma politikaları, Osmanlı ekonomisinin çöküşünü hazırlamıştır. Tüm bunlar Tanzimat'ın “siyasal birliği yeniden kurma formülünün” iflasını gösteriyordu. O dönemde dış müdahaleler daha da artmış, imparatorluk adeta yabancı başkentlerden yönetilir duruma gelmiştir. Yönetimin baskıcı politikaları ise siyasi bunalımların gittikçe artmasına neden olmuştur. Doğal olarak bu baskıcı yönetim de “kendi karşıtı” yani siyasi muhalefeti doğurmuştur (Tanör, 2016:120-121). Burada tabii ki, siyasi muhalefeti sadece iktidarı elinde tutan siyasi erkin baskıcı tavrına bağlamamak gerekir. Bu muhalefet aynı zamanda uzun yıllar batılılaşma ya da modernleşme macerası içinde bulunan bir toplumun aydın kesiminin aldığı eğitimden de kaynaklanan bir karşı çıkıştır.

Bu dönemde siyasi muhalefetin patlak verdiği ilk olay “Kuleli Vakası” olarak anılan 1859'daki başarısız darbe girişimidir. Birkaç din adamı ve subayın kurdukları gizli bir örgütün imzasını taşıyan bu olayın doğrudan padişah Abdülmecit'i mi hedef aldığı yoksa meşrutiyet yönünde bir amacı mı olduğu tam anlaşılabilir değildir (Tanör, 2016:122-123). İğdemir'e göre olayın meşrutiyet yönünde bir eylem olarak değerlendirilmesi zordur. Ona göre olay “küçük bir isyan ve suikasta teşebbüs” durumudur ve siyasi bir olaydan çok adli bir vakadır (İğdemir, 2009: 12). Engelhart'a göre ise olayın sebebi, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesinden rahatsızlık duyan bir grubun hükümetin kurulması ve meclisin toplanması talebi ile bir araya gelmiş olmalarıdır (Engelhart, 2017:153). Kuleli Vakası'nın Tanzimata yönelik tepkinin bir dışavurumu olduğu söylenebilir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Tanzimat, sosyo-kültürel yapıda önemli değişiklikler meydana getirmiş ve bu değişiklikler sosyolojik anlamda değerler sisteminde önemli değişimlere neden olmuştur. Bu anlamda Müslümanların ve gayrimüslimlerin eşit haklara sahip vatandaşlar haline gelmesi, Müslüman ahalide, İslam referanslı bir tepkinin doğmasına yol açmış olabilir. Aynı zamanda ülkenin içine düştüğü ekonomik dar boğaz sebebiyle yaşanan mali sorunların toplumda bir başka huzursuzluk sebebi olduğu da göz önüne alındığında, Tanzimat'a yönelik bu ilk tepkinin söz konusu sebepler zincirinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Tanzimat döneminin daha güçlü ve etkili ilk muhalefet hareketini ise Genç Osmanlılar yaratmıştır. Özellikle 1860'tan sonra basın ve yayın hayatındaki canlanma “liberal reformist fikirlerin” ülkede

yaygınlaşmasına yardımcı olmuştu. Mühendishane ve Tıbbiye okullarındaki öğretmen ve öğrenci çevrelerinde başlayıp yeni gelişen yerli “hayriye esnafına” kadar uzanan geniş toplumsal kesim bir kamuoyu oluşturmaya başlamıştı (Tanör, 2016:123). Böylece Tanzimat’la birlikte siyasal iktidar sarayın tekelinden alınarak bürokratlarca yavaş yavaş “sınırlandırılırken”, toplum hayatı da bu değişime kendince bir uyum gösteriyor ve basın yoluyla gittikçe politikleşiyordu.

Tanzimat döneminin Mustafa Reşit Paşa gibi önde gelen devlet adamları, Osmanlı İmparatorluğu’nun askeri ve idari yapısını Batılı tarzda dönüştürürken Batı’nın günlük kültürü de ikinci defa (ilki meşhur Lale Devri’dir) etkin bir biçimde imparatorluğa girmişti. İşte ilk ve ikinci kuşak Tanzimatçılara yani devlet yöneticilerine karşı eleştirilerin bu dönemde yani kabaca 1860’larda başladığını görüyoruz. Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğindeki bu “eleştiriciler grubuna” Genç Osmanlılar adı verilmiştir. Genç Osmanlılar özellikle Tanzimatçı bürokratların modernleşme tecrübesini yanlış yorumladıklarını, “sömürü olayını anlamadıklarını, bir üst tabaka meydana getirdiklerini, kendi kültürlerini kösteklediklerini (şeriatı unuttukları) ve ancak yüzeysel anlamda Batılı olduklarını ileri sürdüler” (Mardin, 2011: 75). Böylece onlar “şeriat temelli bir modernleşme” çabasını daha doğru buluyor, siyasal sistemin de yine şeriat ilkeleri yoluyla dönüştürülmesini istiyorlardı. İsteklerini büyük oranda çıkardıkları gazeteler yoluyla dile getiriyor yine bu yolla kitlesel bir hareketin önünü açmak istiyorlardı. Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından 1869-1870 yıllarında Londra’da çıkarılan Hürriyet gazetesi bu anlamda önemlidir. Gazetede yazılarla muhalifler, “Tanzimat reformlarının başarısızlığından ötürü padişah hükümetini sert dille eleştirmiş, padişahın haklarının sınırlanmasını talep etmiş ve sarayın yasalara karşı sorumlu olduğu gerçeğini vurgulamışlardır.” Muhalif yazarlar böylece, “Türk halkını, tarihinde ilk defa yasama ve yürütme erklerinin birbirinden ayrılması hususunda aydınlatmış ve bu yolla seçimle belirlenecek bir meclis oluşturma fikrini daha da ileriye götürmüşlerdir” (Petrosyan, 2002:900). 1865’e doğru şekillenen Genç Osmanlı hareketi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ikinci kuşak Tanzimatçı devlet adamlarına yani “esas itibarıyla Tanzimat’ın Reşit Paşa’dan sonraki uygulayıcıları Ali ve Fuat paşalara karşı bir başkaldırma olarak belirmiştir” (Mardin, 2011: 85). Tanzimatçı devlet adamlarının ana hedefi “devleti kurtarmaktır” (Mardin, 2011: 86). Genç Osmanlılar ise temelde “hürriyet” istiyor ve bunun “anayasaya dayalı bir parlamento” ile sağlanacağını düşünüyorlardı. Her ne olursa olsun ortaya çıkmış bu muhalif hareket, hükümet tarafından hemen kısıtlanılmış, baskılara maruz kalmıştır. Örgütün ileri gelenlerinde Ali Suavi Kastamonu’ya sürülmüş; Namık Kemal ve Ziya Paşa ise taşrada birer memuriyete atanarak bir anlamda onlar da sürgün edilmiştir (Lewis, 2013: 210). Hareketin diğer üyeleri ve daha sonra sürgünden kaçan Ali Suavi sonraki yıllarda Paris’te buluştular ancak aralarında her zaman tam birlik olduğu söylenemeyen bu insanlar, birlikte hareket etmektense çeşitli gazeteler yoluyla hükümeti eleştirmeye ve bireysel olarak muhalefet etmeye devam ediyorlardı. 1871 yılında Ali Paşa’nın ölmesiyle birlikte bu muhalif hareketin savunucuları baskıcı dönemin ortadan kalkacağı düşüncesiyle ülkeye dönme hazırlıkları içine girdiler. Daha önce yani 1870 yılında ülkeye dönen Namık Kemal’i diğerleri takip etti ve Ali Suavi ile Mehmet Bey dışında hepsi ülkeye döndüler. Döndükten sonra gazete yazılarıyla fikirlerini serdetmeye devam eden Namık Kemal, yazdığı yazılarla hükümetin tepkisini çekiyor ve baskılarına maruz kalıyordu. Yöneticiliğini yaptığı İbret gazetesindeki haberler ve yazılar hükümetin tepkisini çekmiş ve gazete sorumsuzluk, isyana teşvik ve hakaret nedeniyle kapatılmış ve Namık Kemal de tekrar sürgüne gönderilmiştir (Lewis, 2013:217).

1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet’in kısa özgürlük ortamından sonra yani 1877’de anayasanın rafa kaldırılması ve parlamentonun kapatılmasıyla birlikte, Genç Osmanlılardan bazıları muhalif söylemlerini terk ederek padişahın hizmetinde çalışmaya başlamış, diğerleri ise sürgün, ölüm ve hapis cezalarına mahkûm edilmişlerdir (Lewis, 2013:236). Genç Osmanlılar muhalif söylemleri dolayısıyla iktidar kanadı tarafından hem din hem de devlet düşmanı olmakla suçlanmışlardır. Din ve devlet düşmanlığı söylemi o yıllarda bu hareketin meşruluğunu azaltmak ve sesini kısma amacıyla dillendiriliyordu. Hâlbuki muhalefet hareketi mevcut sistemi her ne kadar modernist bir bakışla da olsa İslam temelinde dönüştürme çabasıydı. Bunu yaparken bir yandan “Osmanlıcılığı” savunarak imparatorluğu dağılmaktan kurtarma çabasıydılar, diğer yandan da padişaha bağlı kalarak iktidarın yetkilerini azaltmak ve sınırlandırmak istiyorlardı. Tüm bu çabalarına rağmen hainlikle suçlanmaları, muhalefetin dönemin siyasal kültüründeki yerinin anlaşılması bakımından önemli görünmektedir

Jön Türk Muhalefeti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti

II. Abdülhamit dönemi her ne kadar istibdatla anılsa da Osmanlı Devleti’nde modernleşmenin önemli ilerleme kaydettiği bir dönem olarak öne çıkar. Mardin, Abdülhamit’in, “Batıcılığı Batı’nın tekniğini,

idari sistemini ve bilhassa askeri teşkilatını ve eğitimini almak şeklinde” anladığını ve “Müslümanlığı tebaası arasında güçlendirmeye” çalıştığını söyler. Bu amaçla özellikle eğitime bilhassa önem verilmiş “harbiye, mülkiye ve askeri tıbbiyenin programları geliştirilmiş, okullarda bilgili kuşak yetiştirilmiştir” (2011: 15). Abdülhamit’e göre eğitim kurumları hem devletin ve memleketin ilerlemesi hem de devletin ihtiyacı olan kadroların yetiştirilmesi için önemliydi. Aslında Abdülhamit’in gayelerinden birisi de “eğitim kurumlarında dinini, memleketini seven, saltanat ve hilafete bağlı nesiller yetiştirmektir” (Özcan, 2002:925). Yani bir bakıma devlet ve millet sevgisinden anlaşılan şey aslında saltanat ve hilafete bağlı olmaktı. Bu sağlandığı takdirde ise her türlü düşünce ve davranış serbest bırakılmıştır. Aydınlar Abdülhamit’le bu noktada aynı fikirleri paylaşmamışlardı ve bu da rejime muhalefet olgusunu gündeme getirmişti. Ancak Abdülhamit’e muhalefet eden Tanzimat aydınları yani Genç Osmanlılar yukarıda ifade ettiğimiz gibi zaman içerisinde sürgünler, ölümler ve “satın alınmalar” yoluyla etkisiz bırakılmıştı (Özcan, 2002:926). İkinci grup muhalefet yani Abdülhamit’in açtığı modern okullarda yetişmiş ve biraz sonra Jön Türkler ve daha sonra da İttihat ve Terakki olarak anacağımız ikinci kuşak muhalefet ise gittikçe kuvvetlenmiş ve sonunda da padişah tahttan indirilmiştir.

Jön Türkleri ya da daha sonraki ismiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni bir bütün olarak yani belli ve kesin bir program etrafında birleşmiş bir topluluk olarak kabul etmek zordur. Mardin’in (2014: 24) ifade ettiği gibi “monist” bir İttihat ve Terakki siyasi veya sosyal düşüncesinin olduğunu söyleyemeyiz. Aslına bakılırsa bu muhalefet hareketinde, “Batı uygarlığının bir bütün olarak benimsenmesini isteyen fikirler ile Batı’ya inat savunulan bir İslamcılık ya da laik/anti-emperyalizm temaları başa baş gidiyordu.” Baskıcı rejime karşı çıkmak, Kanuni Esasi’nin tekrar yürürlüğe konması ve imparatorluğun bütün halkları için adalet istemek ise hareketin ana temaları olmuştur (Tanör, 2016:169).

Jön Türk’ler yukarıda ifade edilen siyasi taleplerinden başka ideolojik temelde, bütün Osmanlıların kardeşliği fikrinde temel bulan “Osmanlı milleti” “Osmanlı vatani” ve “Osmanlılık” gibi kavramları da öne çıkarmışlardır. Temelde asıl amaçları imparatorluğun bölünmesini engellemek ve dış müdahalelerin etkisini azaltmak kısaca “devleti kurtarmaktı.” Bundan başka yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Abdülhamit’in devrilmesi, meclisin açılması, Kanuni Esasi’nin yürürlüğe konması, kapitülasyonların kaldırılması, reformların yapılması gibi Abdülhamit yönetimine karşı talepleri de vardı (Kodaman, 2002:168). Burada bir noktanın altını çizmek gerekir. Abdülhamit’e karşı ortaya çıkan bu muhalefetin amacı hiçbir zaman rejimin kendisi yani hanedanın ya da saltanatın ortadan kaldırılması olmamıştır. Muhalefet “rejimin kötü idaresine karşıdır”.

Jön Türkler her ne kadar “Abdülhamit’in devrilmesi” hususunda fikir birliğine sahip olsalar da başka birçok konuda önemli fikir ayrılıklarına sahiptiler. Bu bağlamda cemiyete eğildiğimizde Jön Türklerin içinde üç farklı görüşü savunan üç önderin öne çıktığı görülüyor. Ahmet Rıza (pozitivist), Mizancı Murat (İslamcı), Prens Sabahattin (liberal) (Berkes, 2012:393). Cemiyet içinde bu isimlerin görüşleri etkili olmakla birlikte, 1908’de ilan edilen ikinci meşrutiyet sonrası dönemde kişi olarak hiçbiri önemli rol oynamamıştır ancak söz konusu fikirlerinin bugün bile etkisini sürdürdüğünü unutmamak gerekir.

Jön Türkler 1902 yılında ve 1907’de Paris’te iki kongre yaptılar. Yukarıda ifade edilen fikir ayrılıkları bu kongrelerin önemli tartışmaları olmakla birlikte ikinci kongrede, Abdülhamit’in tahttan indirilmeye zorlanması, yönetim düzeninin değiştirilmesi ve parlamentolu bir rejimin kurulması gibi önemli kararlar alındı. Bu kongreden sonra cemiyet üyeleri artık bir şekilde harekete geçmenin ve alınan kararların uygulanmasının aciliyetine inanıyorlardı. 1908 yılına gelindiğinde asker ve sivillerden oluşan dört yüz kişilik çetesiyle “Resne’de dağa çıkan Kolağası Niyazi Bey’in bu hareketi”, ayaklanmanın da başlaması demek oldu. “23 Temmuz 1908 günü İttihat ve Terakki manastırda hürriyeti ilan etti.” Aynı günün gecesi Abdülhamit, Kanuni Esasiyi yeniden yürürlüğe koyduğunun anlamına gelen Meclis-i Vükela mazbatasını onaylayıp II. Meşrutiyeti resmen ilan etti (Tanör, 2016:176).

Meşrutiyet ilan edilmişti ancak Abdülhamit hala ipleri büyük oranda elinde tutuyordu. Dolayısıyla İttihatçılar hükümet içinde etkinlik kurmak için kendilerine yakın ileri gelen devlet adamlarını kullanıyorlardı ve şimdilik perde arkasında kalıyorlardı. İttihatçıların siyasi iktidarı tam anlamıyla ele geçirmeleri Abdülhamit’in tahttan indirilmesi ve sonraki süreçte olmuştur. Bunların yolunu açan olay ise 31 Mart Vakası’dır. Bu olay, İttihatçılara karşı İslami hassasiyetler taşıyan bir grup tarafından başlatılmıştı. Sonunda Hareket Ordusu başkente gelmiş isyanı bastırmış böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul’da tam olarak kontrolü sağlamıştır. Bu olayın sonunda İstanbul’da toplanan meclis Abdülhamit’i tahttan indirmiştir (Korkmaz, 2013:71). Kendini Kanuni Esasi’nin baş güvencesi sayan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin pek çok üyesi ise İstanbul’da önemli bir siyasal güç haline gelmişlerdir. Böylece cemiyet, bir siyasal partiye dönüşmediği halde siyasi iktidarı büyük oranda denetimi altına

almıştı (Tanör, 2016:179). İttihat ve Terakki Cemiyeti artık muhalif olmaktan çıkmıştı ve iktidarı ellerinde tuttuğu için bu sefer kendisine yönelen muhalefetle uğraşmak durumundaydı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetine karşı en muhalif olay, 31 Mart'ta yaşanan olaydır. Bu olay İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefeti kişisel nedenlere dayananlar ve onun politik görüşlerini beğenmeyenlerin muhalefeti birleştirmiş, toplumsal yapıdaki dinsel nitelikli potansiyel muhalefet de araç olarak kullanılmıştır. Bu hareketin o dönem için ve gelecekteki siyasal yaşam yönünden önemli sonuçları olmuştur. Eskiden bu yana ilk kez yasal ve açık bir varlığa sahip olan muhalefet, iktidara gerçek anlamda bir muhalefet yapmaktan çok, onu alaşağı etmenin planlarını yapmış, dolayısıyla onun varlığını hazmedemediğini ortaya koymuştur. Bu tutumuyla gelecekte de devam edecek bir geleneğin tohumunu atmıştır (Turgut, 1984:245).

31 Mart'ın diğer sonucu da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ayaklanmanın bastırılmasıyla birlikte getirdiği sıkıyönetim ortamından da yararlanarak muhalefete karşı tutumunu sertleştirmesidir. Ancak bu dönemde asıl önemli muhalefet, meclis içinde ve dışındaki partilerin birleşmesiyle kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının yaptığı "birleşik muhalefet" cephesidir. Bu denli farklı görüş ve hedefleri olan partileri tek bir muhalefet fırkası altında bir araya getiren tek neden kuşkusuz İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimine duyulan tepki ve onun iktidar varlığına katlanamayıştır. Yani bu dönemde iktidar-muhalefet ilişkisi birbirlerinin varlıklarına tahammül edememe üzerine bina edilmiştir ve bu durum uzun yıllar devam etmiştir. 1912 yılında yapılan ve tam bir eşitlik içinde geçmeyen seçimleri İttihatçıların kazanması, muhaliflerin mecliste etkin olma ümidini yitirerek yasadışı yollara başvurmasının yolunu açmıştır. Muhalefet, İttihat ve Terakki'nin 1913'te Babıali baskısıyla iktidarı ele geçirmesinden sonra da yasa dışı faaliyetlerine devam etse de bu dönemde artık önemli bir varlık gösterdiklerinden söz etmek zordur (Turgut, 1984:246-247).

Abdülhamit dönemi ve İttihat ve Terakki iktidarının muhaliflerine karşı sergiledikleri davranışların genel bir değerlendirilmesi yapıldığında, özünde iki dönemin de birbirinden çok farklı olmadığı görülecektir. Abdülhamit nasıl muhaliflerini çeşitli siyasi oyunlarla bastırma yoluna gitmiş, basına sansür uygulayarak eleştirilerin önünü kapamaya çalışmış, sürgünlerle ve hapislerle muhalefeti sindirmişse, İttihat ve Terakki Cemiyeti de iktidarında benzer yollara başvurmuştur. Partinin 1908'den 1918'e imparatorluğun kesin yenilgisine kadar, kamu hayatının şiddet, baskı ve terörle felç edilmesine, ordunun siyasete müdahil olmasına, askeri bir hükümetin ve siyasi bir idarenin çifte felakete sürüklenmesine hem içte hem dışta imparatorluğu yıkıma götüren politikaların sergilenmesine sebep olduğu söylenebilir (Lewis, 2013:307). İttihat ve Terakki, Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı çıkmış ancak şiddet politikası Abdülhamit dönemini aratmıştır. Ordunun siyasete alet edilmesi ise daha sonra kurulacak olan cumhuriyet Türkiye'sinin de en önemli siyasi sorunlarından biri haline gelecek ve uzun yıllar demokratik siyasi hayatın yerleşmesinde en önemli problemlerden biri olarak karşımıza çıkacaktır.

Sonuç olarak Osmanlı dönemi siyasal muhalefet hareketlerine ve siyasal iktidarı ellerinde tutanların bu muhalif söylemlere karşı gösterdikleri tavırlara baktığımızda, muhalefetin genel olarak zararlı, din ve devlet düşmanı bir konuma itildiği görülüyor. Bu hainlik suçlaması ise doğal olarak çoğulcu ve muhalefeti de meşru gören bir siyasal kültürün yerleşmesine engel olmuştur ki bu, Türk siyasasının hâlâ en önemli problemlerinden birisidir.

1920-1925 Döneminde İkinci Grup ve TCF Muhalefeti

İttihatçılar, Birinci Dünya Savaşında devletin mağlup olmasıyla iktidarlarını kaybetmişlerdi ve Millet Meclisi yönetiminde verilen İstiklal Harbi sonrasında da mecliste yeni siyasi yönelimler veya hizipler ortaya çıkmıştı. 1923 yılındaki seçime kadar olan dönemde mecliste toplamda dört ayrı hizibin olduğu biliniyor. Bunlardan birincisi iktidarda bulunan ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği Birinci Grup, ikincisi en büyük muhalif grup olan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in önderliğindeki İkinci Grup, üçüncüsü Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey'in önderliğindeki Bağımsız Grup ve hem iktidar grubunun hem de muhalif grupların içinde yer almayan ve dağınık halde bulunan eski İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarıydı (Demirel, 2013: 31-35). Ancak bu hizipler arasında özellikle iki grup arasında önemli çatışmaların ve politik farklılıkların olduğu biliniyor. Bunlar Birinci ve İkinci gruplardır. Diğerlerinin siyasete etkileri görece daha zayıftır ve muhalefetlerinin de önemli bir etkisi olmamıştır.

Mustafa Kemal'in liderlik ettiği Birinci Grup, muhalifi İkinci Gruba nazaran laik, inkılâpçı ve devletçi görüşler etrafında bir araya gelmiş insanlardan oluşmaktaydı. İkinci Grup ise "her türlü şahıs istibdadını

önlemek, şahsi hâkimiyetler yerine kanuni hâkimiyetler ikâmesi maksadıyla kurulduğunu açıklamıştır. Grup, meclis diktatorasına taraftar, fakat şahıs otokratlığına muhaliftir” (Tunaya, 1952:538). Bir parti niteliğinde olmasa da İkinci Grup, daha sonra 1944 yılında kurulacak olan Demokrat Parti’ye kadar giden yeni dönemde “siyasal muhalefet hareketinin başlangıcını oluşturmaktadır”. İkinci Grup aslında “özgül bir programı olmayan” ve “gevşek bağlarla bir araya gelmiş bir muhalefet koalisyonu” olarak kabul edilebilir. Geneli itibariyle Birinci Gruptan daha muhafazakâr bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilir ancak üyelerinin tamamının “din unsurunu öne çıkaran milletvekillerinden” oluştuğu söylenemez. “İkinci Grupla ilişkili milletvekillerinin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber yüz yirmi isimden söz edilmektedir” (Uzun, 2002:570-571).

İkinci Grubun, Mustafa Kemal’in yetkilerini genişletmesine ve hükümetin meclise danışmadan kararlar almasına, Lozan Konferansına, saltanatın kaldırılmasına yönelik eleştirileri öne çıkmaktadır. Özellikle Lozan Konferansı ve saltanatın kaldırılmasına ilişkin hükümete yöneltilen eleştiriler sertleşince ve ağırlaşınca, doğan gerginlik ortamında meclis, 29 Nisan 1920 tarihli Hiyanet-i Vataniye kanununda bir değişikliğe gitmiştir. Böylece “Millet Meclisi hükümetine muhalefet etmeyi ya da saltanatın yeniden kurulması yönünde propaganda yapmayı “yasa dışı” ve “vatana ihanet” sayan bir kanun tasarısı” mecliste çoğunluğu oluşturan milletvekillerinin yani Birinci Grubun oylarıyla kabul edilmiştir (Uzun, 2002:572). Bu değişiklik hükümet meclisin faaliyet ve uygulamalarına yönelik muhalefet hareketlerine karşı önlem almış oluyordu. Görüldüğü gibi muhalefeti yasaklarken kullanılan dil önceki dönemlerden farklı değildir. Vatan hainliği yine muhalefetin en çok maruz kaldığı suçlama olmaya devam etmektedir.

Hükümet, bu değişiklik hem kararlarını sorgulanamaz hale getiriyor hem de eski rejimin destekleyicilerine gözdağı veriyordu. Bu noktada Mustafa Kemal’in yeni bir parti kurma girişimi de önemlidir. Böylece hem bu muhalefet denetim altına alınacak hem de yapılacak yeni seçimlerde bu muhalefeti yok edip meclise tamamen hâkim olunabilecekti. Özellikle “Lozan görüşmelerinde giderek şiddetlenen muhalefet, meclisi iş yapamaz duruma sokmaktaydı” ve meclisin bu haliyle bu anlaşmayı onaylaması pek mümkün görünmüyordu. Bunun üzerine 1923 seçimlerinde hiçbir muhalif milletvekili seçimlerde aday gösterilmemiş ve meclisin ikinci devresine katılmamışlardır (Tunaya: 1952:538). Bu durum tamamen muhalefetin sesini kesme ve yapılacak reformların herhangi bir itirazla karşılaşmadan icra edilmesini kolaylaştırmak üzere inşa edilmişti. Neticede 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilan edilmesiyle de bu reform süreci başlamış oldu.

Tek Parti Dönemi’nde (1925-1946) Siyasal Muhalefet

Bu dönemde, yukarıda Birinci Grup olarak isimlendirilen siyasi kadroların kurdukları ve yöneticisi oldukları Halk Fırkası, siyasal yaşamın tek partisi olarak iktidardadır. Devletin yönetimi bu partiye mensup bürokratlar eliyle yürütülmekte ve ülkede başka bir siyasi söylemin ortaya çıkmasına müsaade edilmemektedir. Çünkü yeni bir toplum inşa edilmek istenmekteydi ve herhangi bir muhalif söylem veya karşı çıkış bunu engelleyebilirdi. Birinci meclis döneminde gösterilen muhalefetin bu dönemde de bir destek bulması veya öne çıkması, yapılacak devrimlerin önünü tıkayabilir ve zihinlerdeki “toplum projesini” akamete uğratabilirdi. Bu sakıncalar Halk Fırkası yöneticilerinin o yıllarda çoğulcu bir siyasal rejime izin vermeyecek şekilde siyaseti düzenlemelerine neden olmuş görünmektedir.

Bu dönemde karşımıza çıkan ilk muhalif hareket/parti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır (TCF). Fırka, “16 Kasım 1924’te Cemiyetler Kanunu uyarınca siyasi bir parti olarak tescil olunmak üzere Dâhiliye Vekaletine (İçişleri Bakanlığı) resmen başvurmuş, ertesi gün partinin programı ve bildirgesi açıklanmıştır” (Uzun, 2002:572). TCF’nin kuruluşuna ön ayak olan kadrolara baktığımızda bunların hepsinin, Birinci Meclis döneminde Mustafa Kemal’in yakın çalışma arkadaşları olduğunu görüyoruz. “Bu dönemde meclis dışında bırakılarak tasfiye edilen muhalif milletvekillerinin ve İkinci Grubun önde gelenlerinin de TCF’nin kuruluşunda önemli rol üstlendikleri söylenebilir” (Uzun, 2002:573). Bu nedenle bu parti “birinci meclisteki İkinci Grup muhalefetinin bir devamı olarak da düşünülebilir” (Demirel, 2013:73).

TCF’nin muhalefet partisi olarak örgütlenmesi, mecliste iktidara karşı daha önce çeşitli konular dolayısıyla (cumhuriyetin kurulması ve hilafetin kaldırılması) başlatılmış muhalefetle yakından ilgilidir. Zira o zamanlar mecliste söz konusu tartışmaların yapıldığı sırada itirazlar ileri sürenler, bu parti etrafında toplanmışlardır. Ancak muhalefet hareketi sadece bunlardan oluşmuyordu, bundan başka Mustafa Kemal’e karşı olan ve iktidarı ele geçirmeye çalışan paşalar ile hükümetin ulusal ekonomiyi korumak için aldığı dış ticareti kısıtlayıcı tedbirler koyma gibi önlemlerden rahatsız olan tacirlerin de

bu gerekçeyle TCF'nin yanında yer aldıkları görülmüştür (Turgut, 1984:258). Ayrıca TCF'ye yukarıda sayılanlar haricinde tek parti yönetiminin dini alanda yaptığı değişikliklere karşı olan bazı toplum kesimlerinin de katıldığını söylemek gerekiyor. Bu farklı toplum kesimleri bir arada düşünüldüğünde, partinin temelde iktidara karşı olmak maksadıyla bir araya gelmiş insanlardan ve toplumsal tabandan oluştuğu söylenebilir. Ancak yine de TCF'nin parti beyannamesine bakıldığında “halk hakimiyeti (demokrasi), hürriyetperverlik (liberalizm), umumi hürriyetler (genel özgürlükler) gibi kavramlara özel önem verildiğini görüyoruz” (Demirel, 2013: 73). Kısaca belli bir ideoloji etrafında bir araya gelmemiş ama yukarıdaki temalar etrafında iktidara muhalefette birleşmiş bir yapı ortaya çıkmıştır.

TCF'nin parti beyannamesine baktığımızda da bu durum karşımıza çıkıyor. Muhalefet kendisini parti beyannamesinde, “hükümetin hukukun ve yetkinin dışına çıkmasını önleyecek, onu her zaman denetim altında tutacak, milletvekillerinin yanlış düşüncelere kapılmasını önleyecek bir vasıta olarak” görmektedir (Turgut, 1984:259). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, parti gerçek anlamda bir muhalefet fonksiyonu eksikliğini karşılamak için kurulmuştur. Muhalefet, beyannamesinde belirttiği şekilde hükümeti denetlemekte de gecikmemiştir. Mecliste aktif bir rol üstlenmiş, gensoru ve önergelerle hükümeti çeşitli konularda denetlediği gibi, cumhurbaşkanının parti başkanı olmasına, veto ve fesih gibi önemli yetkilerle donatılmasına karşı çıkmıştır. Böylece muhalefet pratikte, iktidarın otoriter bir yönetime yönelmesini önlemek gayesiyle kurulmuş olduğu fikrini işlemiştir (Turgut, 1984:260). Ancak tüm bu muhalif çabalar iktidar tarafından hoş karşılanmamıştır. Çünkü muhalefet bir şekilde iktidardan memnun olmayan tüm kesimlerin desteğini almakla, iktidarın hareket alanını kısıtlamaktaydı veya kısıtlayabilirdi. Zaten bu gibi sebeplerle hükümetin kendini olağanüstü yetkilerle donattığı bilinmektedir. Bunlardan en önemlisi ise şüphesiz “hükümete otoriter bir yönetim için gerekli kurumsal ve yasal çerçeveyi” sağlayan ve aynı zamanda “potansiyel muhalefet kanallarını da ortadan kaldıracak” olan Takrir-i Sükûn kanunudur. Muhalefet, Takrir-i Sükun kanunun çıkarılması sırasında sert eleştirilerde bulunmuş ancak kanunun çıkarılmasına engel olamamıştır. Takrir-i Sükun kanunun çıkarılması ve İstiklal Mahkemelerinin kurulması, “muhalefetin kesin bir şekilde susturulmasının zeminini oluşturmuş ve tek parti yönetiminin kurulması yönünde en önemli adım atılmıştır” (Uzun, 2002:573-574).

Bu noktada kıvılcımı Şeyh Sait ayaklanması ateşlemiştir. İktidar, muhalefetin özellikle taşra örgütleri aracılığıyla Şeyh Sait ayaklanmasına karıştığını öne sürmüş ve buna resmi gerekçe olarak da muhalefetin programındaki partinin dinsel inanç ve fikirlerine saygılı olacağı yolundaki hükmü esas almıştır (Turgut, 1984:260). Böylece Şark İstiklal mahkemesi, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırtmak suçlamasıyla yargılanan TCF yerel yöneticileri hakkında “herhangi bir kanıt elde edememesine rağmen, görev bölgesi içindeki tüm parti şubelerini kapatmıştır.” Bundan sonra da TCF, 3 Haziran 1925'te hükümet tarafından Takrir-i Sükûn kanununa dayanılarak tamamen kapatılmıştır (Uzun, 2002:574). TCF'nin kapatılmasından sonra beş yıl boyunca yeni bir parti kurulmasına izin verilmemiştir. Zaten bu yıllar, toplumsal alanda önemli değişikliklerin yapıldığı, toplumun adeta yeni baştan yaratılmaya çalışıldığı bir kültür devrimi dönemidir. Kısaca 1920'li yıllar sona ererken “ülke içindeki bütün muhalefet odakları artık kesin olarak susturulmuş ve katı bir tek parti yönetimi kurulmuştu.” (Demirel, 2013:106). Ancak 1929 ekonomik krizinin de etkisiyle toplumda önemli sosyo-ekonomik sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu sorunların giderilebilmesi için “hükümeti eleştirecek ve denetleyecek”, “kontrollü” bir muhalefete ihtiyacı olduğunu düşünen Mustafa Kemal, 1930 yılında, “sınırlı ve denetim altında tutulabilecek bir muhalif partinin kurulmasına karar verdi” (Demirel, 2013:107). Böylece Mustafa Kemal ve Ali Fethi Bey arasında yapılan karşılıklı yazışma ve görüşmelerden sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), “danışıklı” bir biçimde 12 Ağustos 1930'da kurulmuştur (Uzun, 2002:574-75). Bu bir bakıma yükselen toplumsal tepkiyi dizginlenebilir bir siyasi parti aracılığıyla yönetebilme çabasıydı. SCF'nin kurulması bu anlamda tek parti dönemindeki ikinci muhalefet olayıdır. Ancak SCF'yi TCF'den ayıran en önemli nokta, “onun tamamen güdümlü, kontrol edilebilir bir hareket olarak ortaya çıkmış olmasıdır” (Tunaya, 1952:624). SCF, Halk Fırkasıyla birlikte yani ona doğrudan muhalefet etmiyordu ve onun reisine yani Mustafa Kemal'e bağlıydı. TCF ise kuruluşunda Halk Fırkası'na “yalnız murakabe değil, aynı zamanda yıkmak, ona en şiddetli muhalefeti göstermek amacını taşıyordu. Kendi kendisine doğmuştu ve rakip bir hareketti” (Tunaya, 1952:624). SCF her ne kadar güdümlü bir muhalif hareket olsa da o dönemde toplum tarafından heyecanla karşılanmış görünüyor. İktidara karşı biriken tepki bir şekilde kendisini SCF üzerinden açık etmiştir. SCF'nin iktidara önemli bir muhalefet göstermediği bilinmekle birlikte yine de arkasında birikmeye başlayan toplumsal tabanın, hükümeti tedirgin ettiği

görülmektedir. Sonuç olarak parti, ciddi bir siyasi varlık göstermeden kendi kendini feshetmiştir ve 1946 yılına kadar bir daha hiçbir parti kurulamamıştır.

Bu dönemin kısa bir değerlendirilmesi yapıldığında belki birkaç noktaya değinmekte fayda olacaktır. Her şeyden önce II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi seçkinleri uluslaşmayı daha çok “merkezileşme” ve “tek tipleşme” olarak algılıyorlardı. Dolayısıyla onlara göre “çok partili parlamenter sisteme dayanan demokrasi, muayyen hedeflere giden kısa yolların uzatıldığı istenmeyen bir sistemdi” (Karadağ, 2005:317). Çünkü demokratik yönetim ne derecede olursa olsun, asgari bir çoğulcu yapıyı tesis etmekte ve muhalefet de bu sistemin önemli bir kurumu olarak varlık kazanmaktadır. Ancak devrimlerin mantığı ise mümkün olduğunca bu çoğulculuğu ortadan kaldırmaya dayanmaktadır. Dolayısıyla bu dönem, yönetici seçkinlerin zihinlerindeki toplumu inşa etmeleri için zorunlu olarak tek sesli olmak zorundaydı. Ancak bu ortam Dursun’un da ifade ettiği gibi “genç cumhuriyetin demokratikleşebilmesi imkânını ortadan kaldırmış ve demokratik olmayan cumhuriyetin kurumsallaşmasını temin etmiş” olması nedeniyle önemli ve kronik bir politik problemi Türk siyasetine miras bırakmıştır (2005:381).

Osmanlı döneminde muhaliflere gösterilen tutumun bu dönemde de büyük orada devam ettiğini görüyoruz. Yukarıda da görüldüğü gibi muhalefet hareketlerine çoğu zaman kuşku ile bakılmış, “zor şartlarda kazanılan bağımsızlığın” tehlikeye düşürmesinden korkulmuş ve muhalefet hareketleri daha oluşum aşamasında engellenmiştir (Uzun, 2002:576). Burada belki Osmanlı’dan tevarüs eden devlet geleneğinin de etkisinden bahsedilebilir. Devletin varlığının en önemli siyasi gaye olduğu bu “devlet odaklı” siyasal kültür, askeri ve sivil bürokrasi eliyle cumhuriyet dönemine de aktarılmıştı.

Çok Partili Hayata Geçiş ve DP muhalefeti

II. Dünya savaşı yıllarında ise, Türk siyaseti artık tek parti döneminin sonuna gelmişti. Hem iç siyasette tek parti iktidarının meşruluğunun gerilemesi ve performansındaki başarısızlıklar hem de dış aktörlerin etkisi, siyasal yapıda birtakım değişikliklerin meydana gelmesini mecbur kılıyordu (Dursun, 1999:41-45). En önemli dış faktör bu anlamda İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki soğuk savaş iklimidir. Bu yeni durum bilindiği gibi dünyayı Doğu ve Batı olmak üzere iki kutba ayırmıştı. İki dünya gücünün arasındaki çekişmeler ise çevre ülkeleri de etkisi altına alıyordu ve bu ülkelerin siyasi konumlarını belirlemelerine etki ediyordu. Bu siyasi ortamda Sovyetler Birliğinin Türk boğazlarına ilişkin talepleri, Türk yönetimini önemli derecede tedirgin ediyordu ve ayrıca Türkiye’nin siyasi ve ekonomik çıkarlarının da kesinlikle Batı’nın tarafında olduğu görülüyordu. Bu çıkarları geliştirmenin en iyi yolunun da Batı’ya daha fazla yaklaşmak olduğu kabul ediliyordu. Özellikle “İtalya ile Almanya’da tek parti idarelerinin ortadan kalkması, Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’e girmesi ve Batı’ya yaklaşması, ülkedeki tek parti rejimini temellerini sarsmıştır” (Karpaz, 2012:228). Çünkü “Birleşmiş Milletler anayasasını kabul etmekle Türkiye bu anayasanın demokratik ilkelerine uygun daha hür bir rejime geçmeyi taahhüt etmiş oluyordu” (Karpaz, 2012:229). Demokratik bir siyasi sistem tesis edilmediği takdirde bu bloğun içinde olmak da pek mümkün görünmüyordu.

İçeride ise özellikle ticaret burjuvazisiyle büyük toprak sahiplerinin siyasi iktidarda söz sahibi olma çabaları bu anlamda önemlidir. Bunlardan toprak sahibi olanları, CHP içinde de siyaset yapmaktaydılar ve mücadelelerini parti içinde ve mecliste yürütüyorlardı. Söz konusu bu muhalefet “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’na” gösterdikleri tepkiyle iyice gün yüzüne çıkmış ve ilk önemli çatlakta bu sırada oluşmuştu. Demokrat Parti’nin kurucuları olan kişiler bu kanun tasarısının görüşüldüğü günlerde “Dörtlü Takrir” diye anılan önergeyi vermişler, önergenin reddedilmesinden sonra da bunlar CHP’den atılmışlardır (Turgut, 1984:267). Böylece CHP’den atılan üç kişi (Fuad Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes) ve CHP’den istifa ederek bu muhalefet hareketine katılan Celal Bayar, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Partiyi (DP) kurmuşlardır. Demokrat Partiyi kuranların temelde şu üç esas etrafında birleştiği görülmektedir: 1) vatandaş hak ve hürriyetlerini kısıtlayıcı mahiyette olan ve anayasanın metnine ve ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması 2) vatandaş oyununun emniyet ve mesuliyetini sağlamak ve milli hâkimiyeti teminat altına almak maksadıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması 3) devlet başkanlığı ile fiili parti başkanlığının bir zat uhdesinde birleşmemesi usulünün kabulü (Tunaya, 1952:650).

DP muhalefeti, bu esaslar etrafında şekillenmiş ve iktidar olana kadar da bu isteklerini siyasi iktidardan talep etmiştir. DP muhalefetinin, CHP tarafından nasıl karşılandığı meselesine gelince bunun ilk önce kabullenememe ve engellemeye çalışma şeklinde daha sonra ise kabullenme ve açık bir yarışa girme şeklinde ortaya çıktığını görüyoruz. Özellikler 1946 yılındaki seçimlere kadar muhalefet partisi basın ve mitingler aracılığıyla kamuoyuyla arasında sıkı bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Uzun tek parti

döneminin baskıcı politikalarının da etkisiyle önemli bir toplumsal taban yakalayan parti, demokrasi söylemiyle halka yakın bir siyasi profil çizmeye çalışarak siyasi propagandasını yürütmüştür. İktidar ise muhalif partinin çok fazla örgütlenmesine izin vermeden seçimleri bir yıl öne çekmiş, muhalefetin itirazlarına rağmen, 1946 yılında “açık oy gizli sayım” usulünde seçimler yapılmış ve seçimler CHP’nin birinci parti gelmesiyle sonuçlanmıştır.

1946 seçimlerinden sonra muhalefet tutumunu sertleştirmiş, özellikle seçim kanunu ve hükümetin yetkilerinin azaltılması konularındaki değişim taleplerini her fırsatta dile getirmiştir. 1950 yılına kadar geçen bu sürede iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler bazen sert bazen de yumuşak bir seyir izlemiştir ancak bu dönemin siyasal muhalefet açısından temel nitelikteki önemi, “gerçek anlamda bir muhalefetin resmi olarak ve artık bir daha vazgeçilemeyecek şekilde ortaya çıkmış olmasıdır” (Turgut, 1984:266-267). Burada Eroğul’un da altını çizdiği bir noktayı açmakta fayda görüyoruz. Çok partili düzene geçişte bu açılım dar sınıflar içinde tutulmuştur. Bir kere yeni kurulan çok partili düzende “sol kanat öngörülmemiştir”. Bu yalnızca sağ cepheden oluşan bir demokrasi olacaktır. Üstelik sağın tüm eğilimlerinin de burada temsili söz konusu değildi. “Sonuçta meşru olarak kabul edilen tek muhalefet, ideolojisi iktidardaki tek partiden fazla ayrılmayan yarı-liberal bir sağcı muhalefetti” (1999:115). Kısaca çok partili döneme geçiş bir bakıma bu yıllarda “makul” kabul edilebilecek siyasi tavırlar ekseninde olmuştur. İktidar tarafından daha radikal veya uç söylemler olarak kabul edilen muhalif grupların (sol ve İslamcı siyasi söylemler bunlara örnek verilebilir) bu yıllarda “yasallaşmasına” ve meşru bir muhalif söylem kazanmalarına izin verilmemiştir.

DP muhalefetinin ve bu dönemdeki iktidar-muhalefet ilişkilerinin kısa bir değerlendirmesini yaptığımızda hem DP’nin hem de iktidardaki CHP’nin, henüz eski siyasi tavır alışlarını terk edemediklerini söyleyebiliriz. DP muhalefeti, büyük oranda şekli nitelikteydi ve daha sonra iktidara geçtiğinde de görüleceği gibi gerçek anlamda bir demokrasinin savunuculuğunu yapmamış ve muhalefetini bu çerçevede yürütememiştir. Daha ziyade ekonomik ve kültürel meseleler üzerinde yoğunlaşmış görünmektedir. İktidar da otoriter tek parti döneminin etkilerini üzerinden tamamen atamamıştır. Hala kendisini yegâne güç ve devletin asıl sahibi gibi görmesi dolayısıyla iktidar da muhalefeti kabullenmekte zorluk çekmiştir. Bütün bu ilişkiler çok daha farklı olsaydı sonraki dönemlere de daha demokratik bir siyasal miras bırakılabilirdi. Hâlbuki bırakılan miras, büyük oranda elitler arası kutuplaştırıcı söylem ve uzlaşmazlık kültürü olmuştur.

1950-1960 Arası CHP Muhalefeti

1950 yılına gelindiğinde ise artık, uzun yıllar devam eden CHP iktidarı son bulmuş, DP iktidarı kurulmuştur. 1960 yılına kadar süren DP dönemi de, Türk siyasetinde iktidar-muhalefet ilişkilerinin nasıl şekillendiğinin anlaşılması bakımından önemli bir dönemdir.

1950-1960 arası on yıllık dönemde 1950,1954 ve 1957 yıllarında üç seçim yapılmıştır ve bu seçimlerin tümünden DP çoğunluk partisi olarak çıkmıştır. Ancak “listeli adı çoğunluk” sistemi nedeniyle DP, meclisteki koltuk dağılımında kazandığı oy oranının çok üstünde temsil oranlarına sahip olmuş ve adaletsiz bir temsil sistemi ortaya çıkmıştı. Bu da partiyi ülkedeki “yegâne egemen” noktasına getiriyordu (Tanör, 2016:351). Söz konusu bu durum iktidar-muhalefet ilişkilerinin seyrinde önemli bir durumu ortaya çıkarmıştır. Meclisteki bu çoğunluğuyla DP, bir anda devletin bütün imkânlarını kendi eline geçmiş buldu ve “kendini milli iradenin temsilcisi ve ülkeyi değiştirme göreviyle yükümlü görmeye başladı. Tıpkı kendisinden önceki CHP gibi o da muhalefetten bu süreç içinde küçük bir ortak olmasını bekliyordu.” DP çoğunluğu temsil ettiğini düşünüyordu ve “demokrasi tasavvuruna göre bu çoğunluk kendisine gerekli gördüğü her şeyi yapmak için mutlak yetki ve meşruiyet vermişti” (Zürcher, 2002:322-323).

CHP ise bu dönemde “iktidarı gasp etmiş” olarak gördüğü DP’ye karşı adeta bir “devlet partisi” refleksiyle muhalefet yürütmüştür (İncioğlu,1997:274). Söz konusu bu tavır alışlar doğal olarak iki tarafı da giderek sertleştirmiştir. DP liderleri, “devlet partisi geleneğiyle” kendisini halkın yegâne temsilcisi gören CHP muhalefeti karşısında, 1950 öncesindeki liberal ve çoğulcu söylemlerinin aksine 1950 sonrasındaki dönemde “milli irade” kavramına dayanarak siyasi muhalefetin haklarını göz ardı eden bir tutum takınmışlardır. “Seçimi kazanan mutlak çoğunluğun halk sayıldığı, buna karşılık kaybeden azınlığın ise hiç sayıldığı bu anlayış muhalefeti ortadan kaldırmaya kadar gidebilmiştir” (İncioğlu, 1997:275). Ayrıca parti içi katı disiplin gibi etkenlerle meclisin hükümeti denetlemesi imkânsızlaştığı gibi siyasal çoğunluğun muhalefeti ezmesinin de yolları açılmıştır. Bundan başka bu

dönemde yapılan bir iç tüzük değişikliğiyle meclisin daha doğrusu muhalefetin “hükümeti ve iktidarı denetleme yolları da daraltılmıştır” (Tanör, 2016:351).

Özellikle 1950 seçimlerinden sonra muhalefete baskı daha da yoğunlaşmış görünmektedir. Örneğin muhaliflere oy verdi diye Malatya ili ikiye bölünmüş, Kırşehir ili ise ilçe haline getirilmiştir. 30 Haziran 1954’te seçim yasası değiştirilerek muhalefetin önüne çok önemli engeller koyulmuştur. Radyo yoluyla propaganda olanağı kaldırılmış, siyasi partilerin karma liste yapması engellenerek muhaliflerin güç birliği yolu tıkanmış, bir partiden aday olmak isteyip reddedilenlerin başka bir partiden aday olmaları yasaklanarak DP’ye küsenlerin muhalefet safına geçmeleri engellenmiştir (Eroğul, 1992:125). Bundan başka yine basın kanunundaki değişikliklerle basına bazı sınırlamalar getirilmesi, CHP’nin mallarına el konulması, Millet Partisinin kapatılması, Üniversite özerkliklerinin kaldırılması ve son olarak Tahkikat Komisyonu ile iktidara her türlü muhalefeti susturma ve cezalandırma yetkisi verilmesi bu anlamda önemli gelişmelerdir (Turgut, 1984:276). Burada belki Tahkikat Komisyonu muhalefete yönelik en önemli darbe olarak görülebilir. 1960 yılında DP çoğunluğunun kararıyla kurulan bu komisyon, “CHP’nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanundışı faaliyetlerini araştırmakla yükümlüydü ve DP’li 15 üyeden oluşmaktaydı. Böylece daha soruşturma başlamadan mahkûm edilen CHP ve ana muhalefet silinmek isteniyordu” (Tanör, 2016:353).

On yıllık dönemde CHP ise asıl muhalefetini iktidarın ekonomi politikalarıyla, baskıcı eğilimleri ve giderek artan hukuk dışı tutum ve davranışları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Muhalefetin yoğunluğu ve sertlik derecesi, iktidarın da muhalefet üzerindeki baskısını gittikçe arttırmasına neden olmuştur (Turgut, 1984: 274). Her ne kadar iktidarın sert politikaları çoğulcu ve uzlaşmacı bir zemini inşa edememişse, dönemin ana muhalefet patisi CHP’nin de “yapıcı muhalefet” görevini pratikte gerçekleştiremediği görülmektedir. Muhalefet, iktidarın baskıcı uygulamalarının da etkisiyle muhalefetini sadece kendi varlığını korumak amacıyla icra etmiştir. Bu yüzden, iktidara karşı sosyo-ekonomik anlamda eleştiride bulunma, çözüm önerileri sunma ve iktidarı programında değişikliklere zorlama gibi fonksiyonları yerine getirememiştir. Halkın karşısına açık, belirgin bir politika ile çıkamamış, halktan kopuk politik tavrını sürdürmeye devam etmiştir. Özetle, muhalefet “rejimin bekçiliği görevini yerine getirmeye çalışmıştır” (Turgut, 1984:277). Kısaca bu dönemde de iktidar-muhalefet ilişkisinde yapıcı bir tutum yine sergilenememiş, aksine meşrutiyyetten beri devam eden geleneğin bir örneği daha sergilenmiştir. Dolayısıyla 1950-1960 arası dönemi de rekabetçi ve çoğulcu bir politik sistemin tesis edilmesi yolunda gerekli olan dönüşümlerin yaşanmadığı, demokratik siyasal hayatın kurumsallaşmadığı bir dönem olarak niteleyebiliriz.

1950-1960 yılları arasındaki bu sert politik ortam, iktidarın bir şekilde baskısına maruz kalan veya kaldığını düşünen basın, üniversite, siyaset (CHP) ve askeri bürokrat kesimi bir araya getirmiştir. DP karşısında oluşan bu blok, rejimi korumak adına askerin önderliğinde 1960 müdahalesini gerçekleştirmişlerdir. Bu müdahale ise o zamana kadar kurulan ağır aksak da olsa inşa edilen demokratik düzeni ortadan kaldırmış ve uzun yıllar devam edecek olan “vesayet” düzenini inşa etmiştir. Ayrıca Osmanlı’dan beri devam eden askeri müdahale geleneğini uzun bir aradan sonra cumhuriyet döneminde tekrar başlatmıştır. Askerin Türk siyasetinde bu tarihten sonra artan ağırlığı ise Türk demokrasisinin kurumsallaşması noktasında en önemli problemlerden birisi olarak varlığını korumuştur. Bu problemin varlığını sürdürmesindeki en önemli etkenlerden birisi de 1950-1960 arası dönemde görüldüğü ve diğer dönemlerde de görüleceği üzere iktidar ve muhalefet arasındaki hoşgörüsüz ve uzlaşmaz, yapıcı olmayan siyaset anlayışıdır.

1960 Sonrası Dönem Sol ve İslamcı Muhalefet

1960 sonrası dönem, 1980 yılına kadar önemli politik huzursuzlukların yaşandığı bir dönemdir. İlk on yıllık dönemin 1965 yılına kadar olan kesitinde askerin siyasete büyük oranda hâkimiyeti söz konusuydu. 1960 darbesiyle birlikte DP kapatılmış ve sonraki dönemde bir bakıma bu partinin siyasi mirasını devralan iki siyasi parti kurulmuştur: Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Adalet Partisi (AP). Söz konusu bu iki parti 1960 darbesinden sonra yapılan ilk seçimlerde toplamda koalisyon kuracak güce sahiptiler ancak bu durum “askeri vesayetin” etkisi sebebiyle mümkün olmamıştı. Bu nedenle 1965’e kadar geçen süreye İnönü liderliğindeki koalisyonlarla gelinmiştir. Türkiye’de 1965-1971 yılları arasında yaşanan AP dönemi ise, “ülke tarihinde o döneme kadar çok partili düzene en fazla yaklaşılan dönemdir” (Eroğlu, 1992:145). Çünkü 1960’tan itibaren Türkiye’de hemen her siyasi görüşün partileştiği bir siyasi ortamın hâkim olduğunu görüyoruz. Örneğin sol cemahta Türkiye İşçi Partisi (TİP), İslamcı cemahta Milli Nizam Partisi (MNP) ve milliyetçi cemahta Milliyetçi Hareket Partisi (MHP),

1960-1970 yılları arasında kurulmuş partilerdir. Dolayısıyla bu partilerin kurulması ve örgütlenmesiyle birlikte Türkiye’de o zamana kadar görülmemiş çoğulcu bir siyasi iklim hâkim olmuştu. Ancak bu süreç 12 Mart 1971 askeri müdahalesiyle noktalanmıştır. Genel olarak ele alındığında yine de bu on yılın en önemli özelliği hem sağda hem de solda o zamana dek görülmemiş ölçüde muhalefet ve söylem çeşitliliğinin sağlanmış olmasıdır.

Bu dönemdeki çoğulculuk, doğal olarak birçok siyasi talebi de beraberinde getirmişti. Türk siyaseti o dönemde ya bu çoğulculuğun isteklerini bir şekilde karşılamak için siyaset kurumunu sürekli evrime tabi tutacak yani sürekli bir demokratikleşme ve liberalleşme izleyecekti ya da bu yapılar daha geriye döndürülecek ve istekler susturulacaktı. Söz sahibi olanlar ikinciyi seçti ve bu da demokrasinin yine kesintiye uğramasıyla sonuçlandı (Eroğlu, 1992:151). Bütün bu olanlar aslında Türk demokrasinin en önemli problemlerinden birisini gösteriyor ki o da çoğulculuğun idare edilememesidir. Farklı siyasi görüşler bir türlü meşru süreç içinde demokratik siyasete intikal ettirilememiş, radikalleşerek veya radikalleştirilerek genel siyasetin dışında tutulmuştur. Daha cumhuriyetin ilk yıllarında yukarıda da değindiğimiz gibi sol siyasi görüşler hiçbir şekilde meşru kabul edilmemiş, siyasi arenada seslerini duyurmalarına, örgütlenmelerine müsaade edilmemiştir. DP ile gelen kısmi çok partili yaşamda da yine aynı sürecin devam ettiği görülüyor. Sadece sol değil, milliyetçi ve İslamcı siyasi söylemlerin de iktidar tarafından hoş karşılanmadığı ve çeşitli müdahalelere ve susturulmalara maruz kaldıkları bilinmektedir. 1960-1980 arası işte bu “radikal” siyasi görüşlerin serpilmesine fırsat vermiş olması bakımından önemli görünmektedir. Bu aynı zamanda “başka türlü” bir muhalif anlayışın ve söylemin de Türk siyasetinde ve entelektüel ortamında ortaya çıkması bakımından önemli görünmektedir. Örneğin, Anayasa mahkemesinin anayasanın laikliği güvence altına alan maddelerini ihlal ettiği için 1971 yılında kapattığı Milli Nizam Partisi’nin, 1972 yılında Milli Selamet Partisi (MSP) adıyla yeniden kurulmasıyla, İslamcı muhalif söylem çok daha farklı ve ciddi bir imaj oluşturmuştur. Yeni parti, “İslami kültüralizmi daha az vurgulamış ve daha çok tekellerin gelişmesine ve dış sermayeye olan bağımlılığa muhalefet etmiştir. Parti ağır sanayi ve faizden arındırılmış bankacılık gibi İslami değerleri temel alan bir ekonomi istiyordu” (Ahmad, 2012:189). Bütün bu talepler ve geliştirilen siyasi dil, hâkim devlet paradigmasına sosyo-ekonomik anlamda daha temelden bir eleştiri getirmesi bakımından önemli görülebilir. Bir bakıma gerçek muhalif söylem olarak dahi ele alınabilir. Çünkü organizasyonların işleyiş biçimine değil organizasyonun kendisine karşı bir karşı çıkış vardır. Bu karşı çıkış çok daha farklı temellerde bir toplum, siyaset ve ekonomi inşa etmeyi vadediyordu.

Türk solunun da bu bağlamda önemli bir muhalif söylem inşa ettiği söylenebilir. 1961 yılında Türkiye İşçi Partisinin kurulması ile birlikte, Türk siyasetinde sol düşüncenin de legal bir örgütlenme imkânı bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde Türkiye İşçi Partisi’nin, Türkiye’deki sol düşüncüyü bünyesinde toplaması ile birlikte görünür şekilde başlayan solcu siyaset çizgisi, zamanla yine bu parti etrafında şekillenen tartışmalar neticesinde kendini tanıma imkânları bulmuştur. 1965 yılında yapılan genel seçimlerde 15 milletvekili çıkararak Türk siyasetinde sol düşünce açısından önemli bir başarı yakalayan Türkiye İşçi Partisi, bu başarısı ile birlikte sol düşüncüyü de Türk siyasetinin önemli bir parçası yani pratiği haline getirmiştir. Türk sosyalizminin 1960’lı yıllarda, Mehmet Ali Aybar gibi isimler tarafından geliştirilmiş yorumları “anti-emperyalizm, milliyetçilik, siyasal ve ekonomik bağımsızlık ilkeleri üzerine kuruluydu.” Buna göre, “sosyalizmi bu topraklarda kurmak için Türkiye’nin kendine özgü koşullarını dikkate almak gerekiyordu” (Doğan, 2011:144). Türkiye solunu büyük ölçüde etkileyen ve bir yanı sıra “milliyetçi çözümlere yaklaştıran bu özgücü eğilimin” o yıllarda Türkiye için önemli bir fırsatı bünyesinde barındırdığı söylenebilir (Özkan, 2007:378). Ancak 12 Mart 1971 muhtırasında sonra yaşanan gelişmeler ve muhtıraya kadar gelen süre zarfında solun kendi içinde yaşadığı ayrılıklar bu fırsatın bir hayat alanı bulmasını zorlaştırmıştır. Ahmad’ın da ifade ettiği gibi, muhtıradan sonra Türkiye İşçi Partisi’nin kapatılması, soldan gelecek bir alternatif tarafından doldurulmayı bekleyen derin bir ideolojik boşluk yaratmıştır. Bu parti sadece devrimci olduğu için değil, aynı zamanda ülke sorunlarının sadece ulusalcılık söylemiyle tartışıldığı için ve sınıfsal sorunlardan kaçınan bir siyasal uzlaşmaya katılmayı reddettiği için tahrip edilmiştir. Türkiye İşçi Partisi aslında reformcu bir partiydi. Bununla birlikte, gerçekleşmesi için çalıştığı reformlar yapısal ve bu nedenle kurulu düzen tarafından kabul edilemezdi (2012:186).

Yetmişli yıllar Türkiye’de hemen her alanda kaosun ve çöküşün hâkim olduğu yıllardır. Bir yandan özellikle köyden kente göçün etkisiyle hızlı bir toplumsal dönüşüm yaşanırken öte yandan bu değişimin yarattığı yeni toplumsal talepler, değişime direnç gösteren bürokrasi ve siyasal sistem tarafında çözümsüz bırakılmıştır. Sağ ve sol ideolojilerin gittikçe radikalleşmesiyle birlikte kolektif sorunların

çözümü imkânsız hale gelmiş ve toplum ekonomik krizler, anarşi, terör ve istikrarsız yönetimler nedeniyle bunalıma sürüklenmiştir (Dursun, 2018:65). 1971 muhtırasından sonraki ilk demokratik seçimler 1973 yılının Ekim ayında yapılmıştı. Seçimin sonuçları ve sonrasında yaşanan siyasi krizler yukarıda ifade edilen yetmişli yılların derin toplumsal ve siyasal bölünmüşlüğüne de göstergesi gibidir. Özellikle sağda yeni kurulan partiler sebebiyle oylar bölünmüşken sol ise CHP merkezli kısmi bir birlik görüntüsü vermekteydi. CHP her ne kadar 1973 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmış olsa da tek başına hükümet kurabilecek yeterliliğe sahip değildi. 1980 darbesine kadar ülke koalisyon hükümetleri ile yönetilmek zorunda kalmış yedi yıl gibi bir süre zarfında toplam yedi ayrı koalisyon hükümeti kurulmuştur.

Koalisyon hükümetleri ve bitmek bilmeyen siyasi krizler doğal olarak yetmişli yıllardaki toplumsal taleplere cevap verememiştir. Aslında toplumsal düzlemde çok çeşitli ve çoğulcu bir siyasi iklim olmasına rağmen siyaset kurumu iktidar ve muhalefetiyle bu farklılıkları ve değişim taleplerini demokratik bir düzlemde idare edebilme yeteneği gösterememiş ve siyasal istikrarı sağlayamamıştır. 1973 seçimlerinden 1980 darbesine kadar geçen bu yedi yıllık süreçte siyasal elitler arasındaki uzlaşmazlık toplumdaki ideolojik bölünmüşlüğü de radikalleştirmiştir. Siyasal krizin yanında yetmişli yıllarda yaşanan ağır ekonomik krizler de ayrıca bu toplumsal kaos ve şiddet ortamını beslemiştir.

1980 askeri müdahalesinden önce yaşanan ağır ekonomik krizin zorunlu bir sonucu olarak alınan 24 Ocak Kararları, Türkiye’de önemli ekonomik ve politik dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Serbest piyasa ekonomisine geçilmesini ve devletin ekonomideki rolünün azaltılmasını öngören kararlar, sonraki yıllarda Türkiye’de siyasal liberalizmin de yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda 24 Ocak Kararları sonrası Türkiye’de gittikçe güçlenen liberalizmin mevcut sosyo-ekonomik yapının dönüştürülmesi ve siyasal yapının demokratikleşmesi bağlamında önemli bir muhalefet kaynağı olduğu söylenebilir (Tuncel ve Bakan, 2013: 5349). Ancak hem 24 Ocak Kararları’nın uygulanması hem de siyasal liberalizmin Türkiye’de yerleşmesi 1980 darbesinin askeri yönetiminden sonraki politik ortamda mümkün olabilmıştır.

SONUÇ

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumunda dönemin sosyo-kültürel meselelerine bir tepki olarak ortaya çıkan siyasal muhalefetin, yirminci yüzyılın başlarına kadar, iktidarın sınırlandırılması veya genel olarak siyasal modernleşme çabasında önemli etkileri olmuştur. 1876 yılında Kanun-i Esasi’nin ilan edilmesi ve I. Meşrutiyetin ilanı ile yönetimin kanunileştirilmesinde yani yazılı normlara bağlanmasında ve parlamentonun açılmasında büyük oranda siyasal muhalefeti yürüten kadroların etkisi görülmektedir. Ancak tüm bunlar olurken muhalifler her defasında sürgünler, hapis ve ölüm cezalarıyla karşılaşmış, vatan hainliği, fitneçilik ve bölücülük gibi söylemlerle itham edilmişlerdir.

Cumhuriyet döneminde de muhalefete karşı gösterilen tavır büyük oranda aynı olmuştur. Cumhuriyet Türkiye’sinde de her muhalif düşüncenin vatan hainliği ve fitneçilik söylemi ile bastırılması veya suçlanması muhalefetin kaderi olmuştur. Öte yandan muhalefette olanlar da muhalifken eleştirdikleri şeyleri iktidarı ele geçirdiklerinde bu sefer kendileri tekrarlamaktadır. İktidar ve muhalefet arasındaki bu kısır döngü de yine Türk siyasasında sürekli karşımıza çıkan ve halen devam edegelen bir durumdur. Türkiye’de muhalefet, muhalefette iken gördüğü her baskıyı iktidarı ele geçirince “yeni muhalefete” karşı uygulamıştır. Bu durum ise Türkiye’de diyalog ve uzlaşmaya dayalı siyasal söylemin yerleşmesindeki en önemli engellerden biridir. Şüphesiz demokratik kurumsallaşma ve pekişme Özbudun’un ifade ettiği gibi “elitler arası asgari bir uzlaşmayı” gerekli kılar (Özbudun, 2003:126). Ancak Türk siyasetinde söz konusu uzlaşmanın genel olarak inşa edilememesi iktidar-muhalefet ilişkilerinin en büyük sorunlarından biridir. Türk siyasetindeki uzlaşmazlık kültürü tarafları daima “gerçek meseleleri” tartışmanın dışına çıkarmış, elitler düzeyinde başlayan bu kutuplaştırıcı söylem zamanla topluma sirayet ederek millet bütünlüğünü bozan sonuçlara ve kaos ortamlarına yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda siyasete güvenin azalmasına, politik yabancılığa ve böylece siyaset kurumunun yıpranmasına da neden olmuş ve olmaktadır.

İktidar-muhalefet ilişkilerinin mahiyeti siyasal kültürle doğrudan ilgilidir. Osmanlı ve cumhuriyet döneminde karşılaştığımız “aşkın ve hikmetinden sual olunmaz”, devlet egemen ve muhalefeti hoş görmeyen katı siyasal kültür, iktidar-muhalefet ilişkilerini olumsuz etkilediği gibi sivil toplumun hareket imkânlarını da sınırlandırarak örgütsel sivil muhalefeti de büyük oranda engellemiştir. Osmanlı döneminde II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kısa süreliğine de olsa bazı sivil örgütlenmeler ortaya çıksa da savaş döneminin etkisi ve İttihat ve Terakki iktidarının yönetim biçimi sivil örgütlenmeye imkân

sağlamamıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1960'lı yıllara kadar siyasal iktidara muhalefet edecek sivil toplum örgütlerinin kurulmasına ve faaliyet göstermesine izin verilmediği gibi verilenler de potansiyel tehlike kaynağı olarak görülmüştür (Tuncel ve Bakan, 2013: 5354). Sonuç olarak her türden muhalefetin sınırlandığı böyle bir ortamda demokratik ve çoğulcu siyasal kültür yerleşememiş ve demokratik kurumsallaşma da sağlanamamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2012), Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (2012), Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Demirel, A. (2013), Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Doğan, E. (2011), "Türk Solunun Kısa Tarihi: Sosyalizmi Milliyetçilikle Eklemlenmek", Doğu-Batı Dergisi, Sayı:59, s.135-156.
- Dursun, D. (1999), Demokratikleşemeyen Türkiye, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Dursun, D. (2005), "Demokratikleşemeyen Türkiye", 21. yy'm Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Cilt: 2, Ed. Adnan Küçük, Aktüel Yayınları, İstanbul.
- Dursun, D. (2018), Türkiye'nin Siyasal Hayatı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Engelhardt, E.P. (2017), Türkiye ve Tanzimat, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Eroğul, C. (1992), "Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945-1971", Geçiş Sürecinde Türkiye, Ed. İrvın Schinck-Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, s.173-231.
- Faroqhi, S. (2006), "Krizler ve Değişim 1590-1699", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt:2, Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul, s.536- 570.
- Findley, C. (2006), "Political Culture and the Great Households", The Cambridge History of Turkey, The Later Ottoman Empire, 1603-1839, vol.3, Ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge, Cambridge University Press, s.65-81.
- İğdemir, U. (2009), Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- İncioğlu, N. (1997), "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", Türkiye'de Siyaset; Süreklilik ve Değişim, Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Der Yayınları, İstanbul, s.253-266.
- Karadağ, A. (2005), "Türkiye'de Demokratikleşme ve Demokratik Sistem: Zihniyet, Kurumlar ve Sorunlar", 21. yy'ın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Cilt:2, Ed. Adnan Küçük, Aktüel Yayınları, İstanbul, s.311-340.
- Karpat, K. (2012), Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kodaman, B. (2002), "II. Meşrutiyet Dönemi", Türkler Ansiklopedisi, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, s.165-192.
- Korkmaz, C.H. (2013), İttihat ve Terakki, Profil Yayınları, İstanbul.
- Lewis, B. (2013). Modern Türkiye'nin Doğuş, Çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2011), Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2014), Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özbudun, E. (2003), Çağdaş Türk Politikası, Çev. Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul.
- Özcan, A. (2002), "Sultan II. Abdülhamit", Türkler Ansiklopedisi, Cilt:12, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, s. 909-930.
- Özman, A. (2007). "Mehmet Ali Aybar", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol, Cilt:8, Ed. Murat Gültekingül, İletişim Yayınları, İstanbul, s.376-403.
- Petrosyan, Y. (2002). "1876 Anayasası ve Türk Tarihindeki Rolü", Çev. Damla Güney, Türkler Ansiklopedisi, Cilt:12, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, s.899-908.
- Tanör, B. (2016), Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1952), Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, Arba Yayınları, İstanbul.
- Tuncel, G. ve Bakan, S. (2013), "Türkiye'de Demokrasinin Aksak Ayağı: Muhalefet", Yaşar Üniversitesi E- Dergisi, 8 (31), s. 5341-5370.
- Turgut, N. (1984), Siyasal Muhalefet, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara.
- Uzun, T. (2002), "Atatürk Dönemi Muhalefet Hareketleri", Türkler Ansiklopedisi, Cilt:16, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, s.569-578.
- Zürcher, E. J. (2002), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul.

